

DOI 10.31558/2518-7953.2019.1.3

УДК 346.11

I. В. Стаднік

старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

ФУНКЦІОНАЛЬНА ДІЄВІСТЬ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Ключові слова: механізм правового регулювання господарських відносин, функції механізму правового регулювання господарських відносин, ідеологічна функція, інтегративна функція, функція моделювання, трансляційна функція, функція перетворення.

Функціонування механізму правового регулювання господарських відносин являє собою відносно замкнутий, безперервний цикл, який охоплює і процес визначення дії господарсько-правових норм, і процес безпосереднього впорядковуючого впливу цих норм на господарські відносини (через суб'єктивні права та юридичні обов'язки, акти їх реалізації, акти застосування права). При цьому дієвість зазначеного механізму визначається не тільки послідовністю залучення цих спеціальних правових засобів, а і несуперечливістю, взаємопов'язаністю та узгодженістю функцій кожного з них. В свою чергу, реалізація останніх виступає необхідною умовою ефективного виконання функцій самого механізму. В цьому сенсі особливого значення набувають динамічні властивості механізму правового регулювання господарських відносин, які багато в чому зумовлюються його функціональним призначенням, здатністю виступати засобом здійснення якісних перетворень у сфері господарювання та економіці загалом.

Різні аспекти цієї проблематики неодноразово досліджувалися у правознавстві. Так, теоретико-правову модель механізму правового регулювання суспільних відносин в різні часи характеризували С. С. Алексєєв [1], О. М. Куракін [2], механізм правового регулювання зовнішньоекономічних відносин аналізує О. М. Толочко [3], функції правового регулювання досліджує С. А. Лошакова [4] та інші. В галузевому правознавстві питання правового регулювання господарських відносин висвітлено в роботах О. М. Вінник [5], Г. Л. Знаменського [6],

В. К. Мамутова [7], Г. В. Пронської [8], Ю. О. Тихомірова [9] та інших. В той же час ґрунтовні дослідження вказаних та багатьох інших авторів не вичерпують всієї проблематики механізму правового регулювання господарських відносин. Зокрема, характеристика останнього передбачає дослідження його специфічних функцій, з тим щоб визначити основні напрями його впливу на господарські відносини, розкрити його сутність як найважливішого засобу досягнення господарського правового порядку.

Наведене підтверджує актуальність теми цього дослідження, метою якого є визначення поняття та видів функцій механізму правового регулювання господарських відносин, обґрунтування їх змісту і значення для утвердження господарського правового порядку в суспільстві.

Насамперед, слід визнати неоднозначність доктринального визначення поняття «функції», на чому вже наголошувалося в літературі. Так, Академічний тлумачний словник української мови дає такі визначення вказаного поняття: 1) явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; 3) призначення, роль чого-небудь. Всі ці значення в цілому можуть бути застосовані при визначенні поняття «функції механізму правового регулювання господарських відносин».

З цієї точки зору заслуговує на увагу позиція А. І. Абрамова, який наголошує, що функція права в її класичному розумінні являє собою єдність двох моментів: а) ролі (призначення) права в суспільстві; б) основних напрямів його впливу на суспільні відносини. Виходячи з цього, під функцією права науковець розуміє внутрішнє притаманне праву явище, що визначається роллю (призначенням) права в суспільстві, яке являє собою основний (головний) напрям його впливу на об'єктивну реальність і виражає зв'язок права з іншими явищами соціальної дійсності [10, с. 71, 82]. Представляється, що підхід, запропонований цим автором, в цілому охоплює всі сутнісні характеристики функції як явища соціальної дійсності і може бути взятий за основу при визначенні поняття «функції механізму правового регулювання господарських відносин». Тим більше, що саме функції права зумовлюють дієвий вплив будь-яких правових явищ на соціальну дійсність, оскільки знаходять своє вираження і конкретизацію в специфічних функціях кожного з них.

Таким чином, представляється можливим сформулювати таке визначення: «Функції механізму правового регулювання господарських відносин – це основні напрями його впорядковуючого впливу на сферу господарювання, що виражають його сутність і призначення в суспільстві, а також зв'язок з господарською системою та економікою загалом». Тобто, функції механізму відображають ті напрями його впливу на соціальну дійсність, які обумовлені необхідністю вирі-

шення конкретних завдань у сфері господарювання і вимагають використання спеціального правового інструментарію.

Механізм правового регулювання господарських відносин є надскладною і, як наслідок, багатофункціональною системою. При цьому цілісність і неминуча розчленованість кожної функції зазначеного механізму, взаємозалежність різних функцій вимагають правильного визначення та ефективного перерозподілу функцій його ланок. Таким чином, можна говорити про певну ієрархію функцій, де функції кожної ланки (елементу) сприяють виконанню функцій самого механізму в цілому, а ті, в свою чергу, виступають засобом реалізації функцій права та держави у сфері економіки.

В контексті залежності зазначеного механізму від типу і характеру господарсько-правового регулювання не викликає сумнівів, що, забезпечуючи господарський правовий порядок в суспільстві, він задіяний в реалізації двох безпосередньо юридичних функцій права: регулятивної та охоронної. Так, в межах регулятивної функції він забезпечує вплив права на господарські відносини з метою їх впорядкування. Охоронні властивості зазначеного механізму виражаються в його здатності забезпечувати використання та захист суб'єктивних прав суб'єктами господарювання, а також виконання ними юридичних обов'язків. В цілому задіяність механізму в здійсненні цих функцій визначається його правовим характером і сутністю права як регулятора суспільних відносин.

Крім цього, механізм правового регулювання господарських відносин задіяний в реалізації загально-соціальних та інших функцій права у сфері економіки, таких як: функція громадянської згоди, соціального захисту, інформаційна, виховна, комунікативна, економічна, політична тощо [11, с. 49–51]. Так, економічна функція проявляється в тому, що цей механізм сприяє забезпеченню економічної різноманітності, свободи підприємницької діяльності, вільного руху капіталів, товарів і послуг на території України. Виконуючи політичну функцію, механізм виступає як засіб забезпечення економічної безпеки суспільства і держави, рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання, обмеження безпідставного державного втручання в економічні процеси тощо. При цьому слід враховувати подвійність становища механізму правового регулювання господарських відносин, оскільки він, з одного боку, втілює потреби суспільства і держави, виступає засобом здійснення державної влади, а з іншого – являє собою відносно самостійне явище, що забезпечує інтереси і потреби суб'єктів господарювання. Саме тому, економічна політика держави у сфері господарювання повинна бути спрямована на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому (ч. 1 ст. 9 Господарського кодексу України) [12].

Важливо акцентувати увагу, що призначення господарсько-правового механізму не обмежується виконанням лише тих функцій, що впливають із сутності

права. Дієвість механізму правового регулювання господарських відносин зумовлюється наявністю у нього низки особливих функцій, а саме: ідеологічної, інтегративної, моделювання, трансляційної, перетворення.

Ідеологічна функція проявляється в тому, що механізм правового регулювання господарських відносин, відображаючи принципи, очікування і вимоги суспільства у сфері господарювання, виступає як інструмент досягнення господарського правового порядку, що, в свою чергу, дозволяє створити економіко-правову основу для формування і розвитку громадянського суспільства і правової держави. Він є провідником державної волі і несе в собі інформацію про можливість та /або належну поведінку суб'єктів господарювання. Крім того, його дієвість зумовлює здійснення ним виховного впливу на суб'єктів господарських відносин, формування у останніх стійких правових установок на правомірну поведінку. Фактично саме через виконання ідеологічної функції втілюється управлінсько-правова природа зазначеного механізму, що проявляється, в тому числі, в його зв'язку (поєднанні) з соціальним та психологічним механізмами дії права у сфері господарювання.

На основі обґрунтованих у науковій літературі положень [13] інтегративна функція механізму правового регулювання господарських відносин може бути визначена як здатність об'єднання і актуалізації спеціальних правових (загально-правових та господарсько-правових) засобів, які забезпечують цілісність, стійкість, гармонійну рівновагу господарської системи (економіки загалом), її відтворення і самозбереження при вирішенні внутрішніх і зовнішніх протиріч. Зміст інтегративної функції полягає в його спрямуванні на забезпечення функціональних і структурних зв'язків усередині національної економічної системи шляхом органічної інтеграції спеціальних правових засобів. В межах цієї функції механізм правового регулювання господарських відносин послідовно організує спеціальні правові засоби, за допомогою яких господарюючі суб'єкти реалізують свої суб'єктивні права, законні інтереси, виконують юридичні обов'язки, тим самим задовольняючи потреби (власні, суспільства, держави) і досягаючи поставлених цілей. У той же час, при характеристиці інтегративної функції слід враховувати, що ринкова господарська система є саморегульованою системою, яка функціонує за своїми власними законами, що не мають нічого спільного з уявленнями про екологічні, культурні, гуманітарні цінності суспільної свідомості, накопичені в ході історичного досвіду і пов'язані з духовними уявленнями суспільства [14, с. 52]. У зв'язку з цим, механізм правового регулювання господарських відносин, маючи на меті досягнення господарського порядку, повинен враховувати процеси саморегуляції, бо інакше він буде блокувати, порушувати ці процеси. Тобто, цей механізм повинен забезпечувати оптимальне поєднання економічних закономірностей і соціального благополуччя суспільства. А це означає, що вплив зазна-

ченого механізму на поведінку суб'єктів господарських відносин повинен бути соціально виправданим. Виходячи з цього, інтегративна функція господарсько-правового механізму спрямована на коригування саморегуляції шляхом взаємного узгодження економічних і соціальних інтересів.

Функція моделювання, яку виконує цей механізм, полягає у визначенні алгоритму дій суб'єктів господарювання, чия поведінка має відповідати ідеальному (з точки зору суспільства і держави) стану господарської системи і економіки. З цієї точки зору механізм виступає в якості певної теоретичної конструкції, що відображає логіку спеціально-правового впливу на відносини господарювання, розкриває послідовність етапів даного процесу, а також закріплює систему правових засобів, задіяних на кожному етапі, по суті представляючи оптимальну модель господарсько-правового регулювання. Ця функція задає вектор розвитку господарської системи і економіки в цілому, що, в свою чергу, дозволяє забезпечити підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість. У цьому сенсі соціально-орієнтована економічна система може розглядатися в якості ідеальної (бажаної) моделі, кінцевої мети функціонування механізму правового регулювання господарських відносин. Одночасно з цим, реалізація функції моделювання характеризує механізм як засіб запобігання безпідставному державному втручанню в господарську сферу, оскільки передбачає визначення консенсусу між загальнодержавними і приватними інтересами в економіці.

Трансляційна функція господарсько-правового механізму тісно пов'язана з функцією моделювання. Її зміст характеризує механізм як засіб втілення належної моделі в реальних господарських відносинах. Це означає, що господарсько-правовий механізм є трансляційним каналом формування правової поведінки суб'єктів господарювання, що зумовлена нормами права.

Функція перетворення полягає в тому, що господарсько-правовий механізм трансформує економічну сферу соціуму з метою побудови громадянського суспільства і правової держави. Ця функція забезпечує досягнення прогресивних змін в структурі господарювання та економіки загалом, створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, досягнення соціальної справедливості в економічній сфері тощо.

Таким чином, функції механізму правового регулювання господарських відносин як напрями його впорядковуючого впливу на сферу господарювання визначають його задіяність в реалізації функцій права (як загально-соціальних, так і спеціально-юридичних). Зв'язок же зазначеного механізму з господарською системою та економікою загалом (в тому числі, в контексті реалізації державної влади) виражається в його особливих функціях: ідеологічній, інтегративній, моделювання, трансляційній, перетворення.

При цьому загальні функції механізму правового регулювання господарських відносин визначають зміст і види функцій кожного структурного елемента, що

входить до його складу. Однак задіяність цих елементів в реалізації загальних функцій механізму є різною. Так, якщо функція моделювання реалізується, насамперед, за допомогою господарсько-правових норм, то в реалізації ідеологічної та інтегративної функцій задіяні всі структурні елементи. Сам же механізм правового регулювання господарських відносин як система, що об'єднує різні за характером і функціональним призначенням засоби, викликає певні зміни в соціальному середовищі і отримує власний динамічний розвиток лише за умови функціонування (реальної дії). Тому подальша розробка проблем функціональної дієвості господарсько-правового механізму повинна здійснюватися на основі системного підходу, що дозволить не тільки визначити особливості дії кожного структурного елемента зазначеного механізму, а і характер їх взаємодії та ступінь задіяності в реалізації його загальних функцій.

1. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 187 с.
2. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2016. 40 с.
3. Толочко О. Н. Механизм правового регулирования внешних экономических отношений: монография. Гродно: ГрГУ, 2007. 262 с.
4. Лошакова С. А. О функциях правового регулирования. *Юридическая наука*. 2011. № 1. С. 3–5.
5. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. К.: Атіка, 2003. 352 с.
6. Знаменский Г. Л. Хозяйственный механизм и право. Киев: Наук. думка, 1988. 160 с.
7. Мамутов В. К. О сочетании госрегулирования и рыночной саморегуляции. *Экономика Украины*. 2006. № 1. С. 59–65.
8. Пронская Г. В. Правовая организация отраслевых хозяйственных систем. К.: Вища школа, 1995. 124 с.
9. Тихомиров Ю. А. Эффективность закона и экономика. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2009. № 4. С. 5–16.
10. Абрамов А. И. Понятие функции права. *Журнал российского права*. 2006. № 2. С. 71–83.
11. Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: навчальний посібник. Донецьк: Донбасс, 2011. 341 с.
12. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18–22. Ст. 144. (Із змінами).
13. Землянинова Е. А. Интегративная функция права: история исследования, понятие и особенности. *Молодежь в науке*. 2009: прил. к журн. «Весті національної академії наук Білорусі»: в 5 ч. Минск: Беларус. навука, 2010. Ч. 2: Серія гуманітарних наук. С. 161–167.
14. Завадская Л. Н. Механизм реализации права. М.: Наука, 1992. 288 с.